

Kosmologin retket hottentottien maahan

Antti Arjava

Kari Enqvist: *Vien rucolan takaisin.* WSOY 2004, 153 s.

Kosmologi Kari Enqvistin esseekokoelma punoo yhteen monia aiheita, kuten esseiden tuleenkin. Ensinnäkin se sisältää kirjoittajan lyhyen elämäkerran lapsuudesta opiskeluvuosiin; toiseksi kansantajuisia tutkielmia teoreettisesti vaikeista luonnontieteellisistä ongelmista; kolmanneksi koko joukon tieteenhistoriaa elävästi kirjoitettuna; ja neljänneksi sarkastisia huomioita erilaisista toisin ajattelevista kanssaihmisistä. Kaikkia näitä yhdistää väljästi yksi teema: toive vakuuttaa lukijat luonnontieteellisen ajateltavan ylivoimaisuudesta.

Enqvistin miellyttävän oppinut, leikittelevän kevyt tyyli vie mennessään. Hän on kuin kirjallisen kulttuurin David Attenborough, joka tervehtii huohottavaa kuvausryhmää milloin Everestin huipulta, milloin termiittikeon sisästä. Vietiinpä lukija Pariisiin kaduille tai Sambesin latvoille, hän voi luottavaisin mielin olettaa kohtaavansa siellä juuri tohtori Enqvistin. Rohkeat kielikuvat ja vaivattoman oloinen iva ovat hänen viiltävimmät aseensa, joilla hän pistelee ympärilleen kaikkea mikä ajattelee. Jos sohai-

sut joskus jättävät pysyviä haavoja, ne lienevät hänelle vain idiotisminvastaisten täsmäiskujen väijäämättömiä oheisvahinkoja.

Vaikka kaikki kirjan osa-alueet ovat mielestäni onnistuneita, tutkijoiden kärjistävä tyypittely varmaan hankkii sille eniten mainetta ja sitä kautta lukijoita: haluavathan ihmiset ennen kaikkea lukea sitä, mitä itsestä ja tutuista kirjoitetaan. Enqvist ei säti ketään nimeltä, mutta hänen luonnehdintansa tähtitieteilijöistä, matemaatikoista, humanisteista ja muista kollegoista tarjoavat yllin kyllin herkkupaloja arvostelijoiden sitaateiksi ja ostajien syöteiksi. Niiden myyntiarvo on niin ilmeinen, että Enqvistiä voisi syyttää kaupallisesta laskelmoinnista, ellei hän arvioisi lähimmäisiään silmännähdän vilpittömästi sydämen kyllyydestä. Luultavasti hän vain sattuu olemaan Matti Klingen veroinen luonnonlahjakuus esseistinä. Enqvistin mukaan humanistien eetos ”saa luonnontieteilijän helposti epäilemään, että nämä ihmiset eivät sittenkään ole aivan tosissaan”. Se on aika hyvä lohkaisu kirjoittajalta, jonka koko teos herättää saman epäilyksen. Ironisoihan hän tuon tuosta myös omaa ironiaansa.

Kirjan riemukkaita jaksoja on Enqvistin visio luonnontieteilijöistä tutkimusmatkalla Kongojoen latvoilla kuuntelemassa humanistiheimojen rummutusta pimeässä viidakossa, jossa vaativat lassa-kuume, unitauti ja postmodernismi. Alkuasukkaiden magia tai muinaiset kuninkaat Aristoteles ja Plotinos eivät vakuuta rationaalisia bwanoja, jotka näkevät heidän elämänsä köyhän tyhjyyden. "Millaista on olla historioitsija, kielitieteilijä, kirjallisuudentutkija? Latinisti?" Tämän ratkaisemattoman kysymyksen edessä Enqvist joutuu nöyränä antautumaan.

Enqvist on lukenut humanistien töitä, vähintäänkin assyriologi Armas Salosen artikkeleita, jotka ovat tehneet häneen lähtemättömän vaikutuksen. Kirja antaa aavistaa, että hän on salaa tutustunut muihinkin. Hänen epätietoisuutensa ei siis ainakaan kokonaan johdu yrityksen puutteesta. Humanisteista hän vain ei saa otetta, eikä ihme. Jo pelkästään latinisteja elähdyttävät niin monenlaiset asiat yksittäisistä kivenpaloista naisen asemaan ja elämän tarkoitukseen. Latinistien joukossa on jostain syystä melko vähän niitä, joiden mielestä todellisuus on vain teorian puutteen luomaa harhaa. Siksipä hienoviritteisimmät humanistikollegat joskus katselevatkin heitä pitkin nenänvarrtta.

Enqvistin neuvottomuus aiheutuu varmasti pohjimmiltaan siitä, ettei hän ole uskaltanut kovin syvälle humanistien viidaksoon. Se onkin tottumattomalle outo paikka, jossa hiiviskelee kaikenlaista väkeä. Monilla sen asukkailla on teräväksi hiottu kieli ja ihmissyöjän vaistot, mutta useimmilla on syvällä rinnassaan avara sydän. Uskoakseni he toivottavat muukalaiset tervetulleiksi, kunhan nämä ovat oppineet tervehtimään heimon vanhimpia kunnioittavasti heidän omalla rituaalikielilläään - näinhän diplomaatit kaikkialla maailmassa menettelevät. Yliolkaisia kolonialisteja he kyräilevät majois-taan umpimielisinä tai lehteilevät isoäidin karnibalistista keittokirjaa. Eivätkä kaikki viidakosta kantautuvat äänet välttämättä ole peräisin aidoista humanistiheimoista: osansa konserttiin tuovat myös tavalliset papukajijat ja mölyapinat, joita Enqvist-bwana ei ole vielä oppinut erottamaan lehvästön moniäänisestä kuorosta.

Toisessa vertauksessaan Enqvist kuvaa luonnontieteilijät "eturintaman sotilaina, jotka ankarin ponnistuksin ja uhrauksin ovat puskemassa syvemmälle vihollisen maaperälle", kuka radioaktiivisuuden kukkuloille, kuka taistellen

RNA:n tien hallinnasta. He katkeroituvat ajattellessaan, kuinka kotirintaman humanisteilla on aikaa veistellä hilpeinä tekstianalysejä ja loruilla kahvilapöydissä roomalaisesta kirjallisuudesta. Tässä on mainiosti tavoitettu tosielämän jännite, josta aiemminkin on luotu suurta proosaa. Mutta jo 50 vuotta sitten Toini Havu muistutti, miten kapea rintamamiesten näkökulma on. He purnaavat juoksuhaudassa ikuisesti vaikeuksiaan ja uskovat olevansa maailmansodan tärkeimmällä rintamanosalla. Eikä oma rakas juoksuhauda kuitenkaan ole koko maailma: vaikka Enqvistin karkijoukot etenivät puoliväliin Uralille, joskus heidän on sittenkin pakko palata elämän arkeen. Silloin he ovat kiittollisia, että heidän selkensäkin takana valvottiin ja heillä on yhä pystyssä kahvilat ja kirjastot, joissa nauttia kulttuurin iloista.

Enqvistin oppivuodet

Vähemmän lennokkaasti mutta yhtä elävästi Enqvist kuvaa nuoruusvuosiaan Lahden kaupungissa. F. E. Sillanpään tavoin hän onnistuu luomaan arkisista aineksista aidosti merkittävältä tuntuvan kasvutarinan. Kaiken kokemansa jälkeen hän ei kuitenkaan hämmästy tutkimuksia, joiden mukaan "professorisetien ja kirjailijätietien" vaikutus auttaa akateemiselle uralle. G. H. von Wrightin taustaa selostettuaan hän päätyy ajattelemaan: "Voin hyvin olla väärässä, mutta minusta tuntuu, että yläluokkaisista lähtökohdista ei luonnontieteilijöitä synny. Henkisessä parantolailmapiiirissä sopii paremmin haaveilla Hegelistä ja Goethestä tai matematiikan estetiikasta. Siellä ei opi raakuutta, jota empiirisen tieteen tekeminen edellyttää." Olipa Enqvist väärässä tai ei, tässä teoreettisen fyysikon rajat tulevat vastaan. Historiantutkija tai sosiologi olisi ennen johtopäätöstään ottanut hyllystä professorimatrikkelin ja testannut hypoteesin riittäväällä empiirisellä otannalla.

Hieman monitulkintaiseksi jää samassa yhteydessä Enqvistin sinänsä tosi ajatelma: "Monissa sivistyneistön muistelmissa käydään edelleen Suomalaista Yhteiskoulua, luetaan latinaa ja kerrotaan, kuinka Aino Kallas kävi teellä." Lähes kaikki vanhat koulut toki jatkavat toimintaansa, ja tunnen etunimeltä useita latinaa osavia lapsia, mutta Aino-tädin (1878-1956) teehetket lienevät Enqvistin humanistisille ikätovereille olleet parhaimmillaankin verraten etäinen kannustin. Hänen perusnäkemystään en tietenkään voi kiistää, kyllähän ammatit periytyvät,

ja kieltämättä kirjallisten perheiden kollektiivinen muisti on paljon ihmisikää pitempi.

Kosmologian potentiaali

Kuvattuaan heräämistään kirjallisuuden maailmaan ja puolustettuaan kauniisti kirjastolaitosta Enqvist siirtyy pohtimaan, mitä hyötyä kosmologiasta on yhteiskunnalle. Hänen ongelmansa on pitkälti sama kuin humanistien (vaikka tämän rinnastuksen hän visusti välttää): on vaikea osoittaa, että kosmologinen tutkimus tulevaisuudessakaan tuottaisi sellaista tietoa, joka johtaisi myyntikelpoisiin vimpaimiin. Toisaalta siitä ei ole paljon suoranaista haittaakaan. Enqvist näkee kuitenkin kosmologiassa houkuttelevaa potentiaalia: "Kosmologia on nimittäin tieteistä ainoa, joka voisi kertoa meille, miksi me olemme olemassa."

Ymmärtääkseni Enqvistin mielestä kosmologiaa kuten muutakin luonnontieteellistä tutkimusta kannattaa tukea, koska se tekee ihmiskunnan vähä vähältä viisaammaksi - tai jos ei viisaammaksi niin ainakin tietäväisemmäksi. Humanistien mahdollisiin hyötyihin hän ei ota mitään kantaa, mikä onkin kirjan alkupuolen valossa ymmärrettävää. Totta kyllä, ettei humanistinen tutkimus useinkaan tee meitä sen enempää tietävämmiksi kuin viisaammiksikaan, vaan päin vastoin kerta toisensa jälkeen osoittaa tyhmyytemme - osittain tahattomastikin. Parhaimmillaan se voisi kasvattaa meitä itsekriittisiä, ehkä jopa tehokkaammin kuin kosmologia.

Vaikeus aukottomasti perustella yhteiskunnallisia tulonsiirtoja kosmologien hyväksi saa Enqvistin suhtautumaan "tavallisten ihmisten" (tai oikeammin heidän puolustajiensa) mielipiteisiin melko penseästi. Jos kyse olisi vain harmittomista tatintallaajista, hänen sarkasmiinsa tuskin hiipisi niin kireää sävyä. Ilmeisesti Enqvist epäilee, että tätä lehteä lukevien päättäjienkin joukossa on niitä, joiden ajattelu lähennee enemmän näköalaton keskiluokkaa kuin teoreettisia fyysikoita.

Luopumatta tieteen rahoituksesta voisi masoja edustavien poliitikkojen pyrkimyksille osoittaa suurempaakin ymmärtämystä. Varsinkin keskiluokan jo lähes rituaalinomaista nälvimistä, mistä Enqvist on onneksi vain maltilinen esimerkki, voisi kehittää syvemmän analyysin suuntaan. En myöskään vakuutu siitä nykyään yleisestä argumentista, jonka mukaan ilmiö kuin ilmiö tulee kyseenalaiseksi, jos Saksan

kansallissosialistit sattuivat kannattamaan sitä. Olihan Hitler kasvissyöjäkin, toivoi junien saapuvan aikataulussa ja kuunteli Wagneria, joka ei ole sen epäilyttävämpi kuin J. R. R. Tolkien.

Tieteen historiaa

Pariisin kaupunki jää Enqvistille henkisesti vieraaksi mutta toimii taustana Samuel Beckettia, Ludwig Wittgensteinia ja Bertrand Russellia hyödyntävälle esseelle. Sen jälkeen hän ottaa käsittelyyn Albert Einsteinin ja tunnustaa uskovansa, että "sattuma ja yksilö näyttelevät merkittävämpää roolia tieteen historiassa kuin halutaan myöntää". Tämän todistamiseksi hän kirjoittaa 1900-luvun historian uudelleen sillä oletuksella, että Einstein kuoli vossikkahevosen potkuun jo helmikuussa 1905. Suhteellisuusteoria keksittiin vasta vuosikymmeniä myöhemmin, ja monet muutkin asiat kehittyivät toisin. Spekulaatio on vähintään yhtä vakuuttavaa ja virkistävää kuin vastaava fabulointi yleensä voi olla.

Sitten on vuorossa lisää tieteenhistoriaa ja luonnontieteen ongelmien havainnollistamista, tällä kertaa aiheena ulottuvuuksien lukumäärä. En pysynyt vauhdissa aivan koko aikaa, mutta en syytä siitä Enqvistia. Hänen yrityksensä on kiitettävä ja suorituksensa vähintään kunnioitettava. Teksti on nautittavaa silloinkin, kun se ylittää oman ajattelun rajat.

Toiseksi viimeinen essee palaa niihin reaktioihin, joita Enqvistin aiemmat kirjat ovat herättäneet. Hän puolustaa fysikaalista maailmankuvaansa, kiistää olevansa *naiivi reduktionisti* ja joutuu selittelemään, koska häntä on säännöllisesti tulkittu väärin. Hänen mukaansa kaikkien tapahtumien perimmäiset syyt ovat materiaalisia. Kvanttifysiikan lisäksi voidaan kuitenkin hyväksyä muitakin tieteitä, koska ilmiöitä voi tarkastella karkeammalla resoluutiolla: atomien, molekyylien, eliöiden ja jopa yhteiskunnan tasolla. Tämä on *heikkoa emergenssiä*. Virheellinen *vahva emergenssi*, jonka mukaan mentaaliset tilat ovat autonomisia, taas ei fyysiikan lakien vastaisena eroaisi uskonnollisesta ihmeestä. Lukijan on viisainta perehtyä tarkempiin perusteluihin itse, jotta ylimääräisiltä väärinkäsityksiltä vältyttäisiin. Itse en ihmisten tutkijana osannut loukkaantua Enqvistin ajatuksista, mutta ehkä se johtuu osittain siitä, etten ehtinyt mukaan tämän älyllisen vapaapainin aiemmilte kierroksille.

Kirjan viimeinen luku on sen nimiessee. Poh-

joiseurooppalaisiin pöytiin vasta hiljattain kotiutunut rucola eli sinappikaali innoittaa Enqvistin botaaniseen ja runolliseen vaellukseen halki Vanhan mantereen kohti toista kotiaan Ranskan Rivieralla. Hän ei aivan suoraan sano, miksi hän haluaisi jäädä sinne loppuelämäkseen, niin että lähettäisi kylmään pohjoiseen vain palsamoidun sydämensä. Ehkä Välimeren luonnon harras kuvaus riittää meille perusteluksi. Tai ehkä tekijä antaa lisävihjeen kirjan alussa. Esittihän hän jo ensimmäisessä luvussa teorian, että tiedenobelien saaminen on mahdollonta talvirengasrajan pohjoispuolella.

Mitä tässä on takana?

Summa summarum: älykäs ja hauska kirja palkitsee monin tavoin lukijansa. Mutta lopuksi on palattava fyysikon ja villi-ihmisten väliseen outoon jännitteeseen. Jos humanistit ovat Enqvistille vain primitiivisiä rummuttajia, miksi hän oikeastaan kohdistaa heihin sarkasmiaan? Eikö moderni kulttuurirelativistit antaisi heidän säilyttää eksoottisen elämäntapansa, antaisi jokaisen tulla omalla uskollaan autuaaksi, vetäytyisi jännittävien tutkimusretkiensä jälkeen siemaimaan grogeja järkiperaisten ystävien seurassa? Onko Enqvist sielultaan lähetysaarnaaja, jolle ajatus taikauskon pauloissa kadotukseen joutuvista kanssaihmisistä on kestävä, kehitysoptimisti, joka uskoo teknologisella valistuksella vääntävänsä savimajojen asukkaat kehityksen tielle? Vai ahne journalisti, joka myy matkakertomustaan suurelle yleisölle naureskellen lukutaidottomien alkuasukkaiden kummallisuuksille?

Ei kumpaakaan. Enqvistin kirjaa ei näet ole kirjoitettu kosmologeille eikä insinööreille. Hän suuntaa luonnontieteellisen valistuksensa ja oppineet kulttuurihistorialliset viittauksensa humanistisesti ajatteleville ihmisille. Ei hän haluaisi heidän muuttuvan fyysikoiksi - mistä hän silloin saisi ostajia kirjoilleen? Hänen opetuksensa tulee suhtautua samoin kuin Jeesusken

kehotukseen rikkaalle miehelle: ”Mene ja myy kaikki, mitä sinulla on, ja anna rahat köyhille!” Sitä ei ollut tarkoitettu universaalisti omaksuttavaksi, muutenhan kukaan ei olisi suostunut lunastamaan rikkaan miehen tavaroita.

Enqvist tarvitsee humanisteja, koska kaikesta teknisestä takapajuisuudesta huolimatta juuri he ovat Enqvistin edustamalle renessanssioppineelle riittävän haastavia lukijoita. Samoin hän löytäisi enemmän puhuttavaa kaldealaisten astronomien, mayojen matemaatikoiden ja arabialaisten oppineiden kuin raakojen konkistadorien tai hevოსurheilulle omistautuneiden brittilordien kanssa – kunhan vain löytäisi muinaiskansojen kanssa yhteisen kielen. Ja sitä hän sinnikkäästi yrittää vuodesta toiseen hännäten humanisteja keskusteluun.

Vai elähdyttäisikö Enqvistiä vieläkin syvempi ja salaisempi motiivi? Tuntisiko hän alitajuisuutta katumusta siitä, ettei sittenkin ajoissa ryhtynyt humanistiksi? Terävän älynsä ja kerkeän kynänsä ansiosta hän löisi kevyesti kilpailijansa ja olisi maailman johtavia humanisteja, jonka ajatuksiin ranskalaistenkin filosofien olisi pakko ottaa kantaa. Kuuluisa Enqvistin valtioteoria, tietoteoria tai luovuusteoria olisi kaikkien huulilla, hän kiertäisi esitelmöimässä tutkijoille, poliitikoille ja kansanjoukoille, saisi ehkä Nobelin kirjallisuuspalkinnon kuten vuonna 1902 roomalaisten piirtokirjoitusten tutkija Theodor Mommsen. Hän voisi työaikanaan oleilla arvostamissaan kirjastoissa, ja hänen omasta ajattelustaan kirjoitettaisiin väitöskirjoja kuten johtavista suomalaisista humanisteista ja teologeista.

Ehkäpä Enqvist voisi seuraavassa esseekoelmassaan omistaa luvun tällekin kontrafaktuaaliselle tarinalle. Kaikkeaa ei ole vielä menetty. Humanismin ihmeellisessä maailmassa fyysikko, joka kirjoittaa itsensä humanistiksi – voi todella muuttua sellaiseksi.

Kirjoittaja on klassillisen filologian dosentti ja Suomen Kulttuurirahaston yliasiamies.